

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: КОНТЕКСТ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті порушується проблема формування національної ідентичності українського суспільства, розглядаються суперечності цього процесу та сучасного стану національної ідентичності. Для дослідження найбільш виразних розбіжностей у національній ідентичності застосовано ключові чинники самоідентифікації громадян України. Проблему єдності національної ідентичності розглянуто під кутом зору необхідності формування життєздатної Української держави, збереження цілісності держави і суспільства.

Зазвичай ідентичність розуміють як сукупність специфічних рис, що виділяють дану спільноту з-поміж інших. Ці риси є підставою для визнання приналежності індивіда (групи

індивідів) до певної спільноти, а також для встановлення відмінності від інших спільнот. Відповідно, процесом ототожнення чи співвіднесення індивіда чи групи з певною спільнотою вважається ідентифікація або самоідентифікація.

У процесі дослідження національної ідентичності поряд з урахуванням політичної спільності потрібно враховувати етнічну ідентичність (на рівні етнічних груп та титульного етносу). На думку деяких вітчизняних науковців, таке врахування більш рельєфно відбиває поняття етнонаціональної ідентичності [1]. Необхідним також є врахування об'єктивних чинників приналежності до тієї чи іншої спільноти, що їх охоплює етнічна ідентифікація, та суб'єктивних чинників (зокрема політичної приналежності), які переважно враховуються національною ідентифікацією.

Національна ідентичність, обумовлена політико-соціальним контекстом, виявляється власне через ідентифікацію, що спирається на свідомий вибір групою чи окремою особою «своєї» спільноти та визначається суб'єктивними ідентитетами — усвідомленням спільного минулого чи історичної долі, національною свідомістю й національним характером, спільними цінностями, властивими даній спільноті тощо. Натомість етнічна ідентифікація, обумовлена народженням людини у певній спільноті, здійснюється радше за об'єктивними ознаками (етнічне походження, мова, релігія, культура, територія) [2].

Національна ідентичність утворюється і обумовлюється низкою компонентів, а саме: територіальним, етнічним, культурним, релігійним, правовим, політичним, економічним. Усі вони є взаємозалежними, хоча кожна історична доба виявляє домінуючу роль певного компонента. Як твердять авторитетні дослідження, це залежить не тільки від певних історичних обставин, але й від способу утворення нації [3].

Проблема єдиної національної ідентичності громадян України є однією з визначальних для українського суспільства, для подальшого оформлення його як повноцінної нації. Політичний контекст проблематики (становлення громадянського суспільства, необхідність збереження цілісності держави, її зміцнення, знаходження місця у системі культурних та геополітичних координат) зумовлює необхідність вироблення адекватної політики щодо кризових явищ етнонаціональної ідентичності. Метою державної політики в етнонаціональній сфері є збереження цілісності держави і єдності суспільства, збереження самобутності національної ідентичності суспільства загалом, а також її складових — окремих етнічних спільнот. Утворення такої ідентичності могло б значно

сприяти зміцненню країни, оскільки поширило б її сприйняття як своєї серед громадян, актуалізувало б мобілізаційні можливості суспільства для подолання труднощів, властивих процесові розвитку.

Деструктивні відцентрові процеси серед населення, що мешкає на території України, досі не перемагають переважно через слабкість суспільства, його окремих частин і суспільних інституцій. Сукупність громадян України необхідно перетворити на саморегульований суспільний організм, здатний до прогресуючого розвитку і самооновлення. Здійснити це можна створивши певну етнонаціональну спільність, що об'єднувала б різні соціальні групи. Враховуючи те, що свого часу відбулося силове неприродне деформування ідентичностей населення України, сьогодні держава має моральне право і обов'язок вжити заходів для ліквідації цих деформацій, поновлення ідентифікаційної самобутності населення України. Небезпека деформованої свідомості та розмитості ідентичності полягає в тому, що зберігаючи свої позиції на поверхні політичного, соціально-економічного і культурного життя українського суспільства, віджилі зразки свідомості та ідентичності значною мірою визначають життя сьогоденних поколінь.

Національна ідентичність, яка нині формується, і на формування якої може впливати влада, повинна відповідати цілям збереження суспільної та державної єдності України.

В Україні необхідне формування єдиної національної ідентичності — подібної до тієї, яка об'єднує різні етнічні групи — англійців, шотландців, валлійців у Великій Британії, німецько-, італо- та франкомовних громадян у Швейцарії тощо.

Утім, варто наголосити, що творення такої загальнонаціональної ідентичності зовсім не означає зникнення етнічних ідентичностей. В Україні зникнення окремих етнічних ідентичностей в результаті асиміляції чи інших соціально-демографічних процесів порушує гармонію міжетнічного спілкування та природну поліетнічність.

Звичайно, місцеві болгари, греки, румуни, татари не можуть вважати себе в етнічному плані українцями. Проте цілком реально, щоб масив усіх етнічних груп відчув Україну своєю Батьківщиною.

Існування ж відмінностей в ідентифікації в єдиному етнонаціональному просторі, в межах однієї держави, може продукувати два можливих варіанти розвитку, а саме: в першому варіанті — бути однією з передумов конфлікту ідентичностей, або у другому — бути підґрунтям

взаємодоповнення (коли етнічна мозаїка утворює органічну етнонаціональну цілісність).

Отже, питання вироблення єдиної етнонаціональної політики в Україні має бути тісно пов'язане з проблемою збереження цілісності держави і суспільства, а також обумовлювати можливості та механізми впливу держави на етнонаціональні процеси.

Зрозуміло, процеси становлення національної ідентичності відбуваються в Україні не з оптимальними швидкістю і спрямуванням, оскільки бракує позитивного формотворчого втручання в ці процеси з боку держави, її політичних інституцій. Держава в умовах розмитості, деформованої і амбівалентної ідентичності здатна суттєво вплинути на формування української ідентичності, за наявності в її розпорядженні дієвих важелів впливу. Водночас слабкість суспільних інституцій поки що створює сприятливе поле для вольового втручання у процес кристалізації національної ідентичності.

Саме тому підхід до вибору напрямів такого впливу має бути максимально вивіреном на предмет сприятливості його для повноцінного, самостійного від зовнішніх впливів розвитку українського суспільства і держави. Втім, на сьогодні українська держава недовикористовує свої ресурси для формування та зміцнення сприятливої для суспільства цілісної національної ідентичності. Це відбувається, по-перше, через те, що це явище недооцінюється з боку державної влади; по-друге, в Україні надмірний вплив мають політичні сили, які виступають за консервацію в країні наявного постколоніального стану ідентичностей.

Власне перервність еволюційного шляху формування української етнонаціональної ідентичності (останній за своєю суттю властива часова тяглість) становить величезну проблему для України, адже радянська асиміляційна політика спрямовувалася на фактичне знищення української культури та ідентичності. З огляду на це, швидкого становлення цілісної національної ідентичності у пострадянському суспільстві України важко очікувати. Вплив руйнівних настанов свідомості, успадкованих від попередніх історичних епох, лишається відчутним для національної ментальності громадян України.

Водночас необхідно враховувати причини низької інтенсивності конфліктів у етнонаціональній ідентичності, що пояснюються асиміляційними, часто інерційними, процесами, а також загальною слабкістю суспільства та несформованістю його структури.

Два масштабні процеси: з одного боку, стирання, нищення етноісторичної ідентичності, з іншого — пошук та відродження такої ідентич-

ності були і є полюсами, між якими доводилося існувати українському суспільству протягом життя багатьох поколінь. Можна стверджувати, що балансування між цими полюсами — це фактично зміст боротьби за національне виживання, і воно досі є актуальним.

Потенційність загрози для єдності суспільства та безпеки держави вимагає спеціального аналізу. Власне сукупність обраних ідентифікаційних чинників (мовно-культурний, релігійний, регіональний, державно-політичний) дозволяє виявити найбільш виразні розбіжності в єдиній українській національній ідентичності. Хоча сама лише констатація виявлених відмінностей у загальній українській ідентичності зазвичай не свідчить про відверто конфліктний характер суперечностей. Тим не менш, недооцінка згаданих чинників лишає поза увагою ті процеси, що призводять до розмивання української ідентичності, небезпечних розривів у ній з огляду на специфіку ідентифікації громадян. Так, мовно-культурний чинник виявляє такі розриви у загальнонаціональній системі комунікацій.

Найбільш помітними є такі тенденції періоду 1992—2001 років. З одного боку, водночас істотно зросла частка людей, які спілкуються винятково російською мовою (з 29 до 36 %), та меншою мірою частка тих, хто спілкується лише українською (з 36,8 до 39,1 %). З іншого боку, визнання української мови як рідної дещо збільшилось (з 61,9 до 63,8 %). Необхідно також зауважити, що надзвичайно (у 10 разів) знизилось використання інших мов (не російської і не української) на побутовому рівні, а визнання цих інших мов як рідних зменшилося у 2,5 раза [6].

В Україні співіснування спільнот, орієнтованих на різні мови, об'єктивно здатне породжувати проблеми, оскільки наявність культурних ареалів, що йдуть урозріз із політичними кордонами, створюють небезпеку перегляду останніх. Так, наприклад, у більшості випадків виразна українська ідентифікація та виразна російська ідентифікація виявляються або досить нелояльними одна до одної, або навіть антагоністичними.

Втім, надмірне акцентування саме на мовному чинникові в ідентичності може викликати негативну реакцію частини громадян, оскільки ця сфера є надзвичайно чутливою.

Водночас, варто усвідомлювати, що витіснення українською мовою російської з епіцентру суспільних процесів України є неминучим відповідно до логіки існування незалежної держави. Однак російська мова, вочевидь, ще тривалий час зберігатиме свої позиції в Україні, оскільки інерція русифікації лишається вкрай

потужною. Водночас утвердження цілісної загальноукраїнської ідентичності у жодному разі не повинне супроводжуватися втручанням і дискримінацією у мовно-культурній площині етнічних груп. Вони повинні мати всі умови для збереження своєї самобутності. Та українській мові належить посісти своє місце як мові міжетнічного спілкування в Україні.

Важливість конфесійного чинника для ідентифікації українських громадян підсилюється тим, що нині в Україні більшість населення (близько 67%) вважає себе віруючими, причому цікавий такий показник: 43 % віруючих пов'язують причини вибору своєї належності до конфесії зі своєю національністю [5].

Центральними для міжконфесійних відносин лишаються питання об'єднання УПЦ Київського патріархату, УПЦ Московського патріархату та Української автокефальної православної церкви і здобуття об'єднаною Помісною церквою України статусу канонічної. Збереження міжцерковної ситуації в Україні в тому вигляді, в якому вона склалася сьогодні, завдає шкоди державі й суспільству, поглиблює вже наявні розбіжності ідентичності.

Роль конфесійного чинника має тенденцію до зростання із розширенням політичного та іншого впливів релігії, релігійних організацій. Оформлення ж об'єднаної помісної православної церкви здатне бути могутнім інтеграційним чинником для української національної ідентичності. Варто враховувати, що більшість віруючих громадян поділяє позицію необхідності об'єднання всіх православних конфесій України в єдину Українську православну церкву, незалежну від Московської патріархії. Адже в Україні спостерігається парадоксальна ситуація більшої віротерпимості до католиків, греко-католиків, протестантів (з традиційних деномінацій), аніж між гілками православ'я.

Так, організаційна й дипломатична підтримка з боку держави є вкрай необхідною для українських православних церков, насамперед для УПЦ Київського патріархату і УАПЦ в питанні здобуття статусу автокефальної церкви. У свою чергу, ці конфесії здатні в перспективі сформувати могутній консолідаційний чинник. Однак, враховуючи делікатність проблеми, насамперед варті стимулювання об'єднавчі тенденції в середовищі самих священників і мирян різних конфесій. Особлива увага держави до процесів у середовищі православних конфесій не повинна означати дискримінаційного ставлення до інших конфесій.

Конфліктний характер розбіжностей у національній ідентичності виявляється і через зіставлення регіонів України. Регіональний чин-

ник ідентифікації став одним із ключових і особливо масовим для населення деяких регіонів в умовах пострадянського періоду. Так, для громадян Східного, Південного та Центрально-Східного регіонів властиві: підвищена регіональна ідентичність; відносно поширена ідентифікація з Росією чи СРСР. Натомість слабким є зв'язок із власне українською національною ідентичністю, хоча вагомішою, порівняно з іншими регіонами, є компенсуюча роль регіональної ідентифікації на місці зруйнованої, частково втраченої «російсько-радянської ідентичності».

Велика частина населення Західного, Центрально-Західного регіонів ідентифікує себе з Україною, самоідентифікує себе як громадян України. Це свідчить про порівняно сформовану громадянську позицію, етнонаціональну свідомість, відносно чітку і стабільну ідентичність.

Найбільші суперечності демонструють прикордонні регіони (Донбас, Крим, Галичина, Закарпаття). Зрозуміло, територіальне розмежування та слабка і малоефективна взаємодія між регіонами закріплює відмінності у способах ідентифікації. При цьому центральні регіони, які певною мірою зберегли українську ідентичність, мають своєрідну пом'якшувальну функцію між суперечностями західних регіонів та східних і південних регіонів.

На сьогодні одну з небезпек для Української держави може становити слабкий зв'язок етнічної ідентичності низки етнічних груп із загальнонаціональною ідентичністю. Так, етнічні групи, що мають компактне і переважно прикордонне розселення та походять із сусідніх з Україною держав (росіяни, румуни, молдавани, угорці), часто схильні орієнтуватися на ці країни більше, ніж на країну проживання — Україну.

Вітчизняні дослідники визнають, що зазначене вище потребує прискіпливої уваги [6]. Що ж до України, існує можливість зовнішнього стимулювання міжнаціональних та міжрегіональних конфліктів в цій державі (завдяки політичному, економічному, інформаційному впливові тощо) з орієнтацією зовнішніх сил на її територіальний розкол. Це, безумовно, може становити загрозу національній безпеці країни.

Водночас було б несправедливим відзначати лише деструктивний вплив регіонального чинника в процесі формування цілісної української ідентичності. Причому регіональна неоднорідність, що проявляється у мовних, конфесійних, культурних, ментальних відмінностях тощо, не обов'язково може призвести до конфліктів. Регіональна ідентичність може бути

органічно вплетеною в цілісний український ідентифікаційний контекст. Це можна здійснити завдяки цілеспрямованій державній політиці, що пропагуватиме історичну належність регіонів до України, їхнє самобутнє місце в системі загальнонаціональних зв'язків. Донбас і Харківщина — це теж Україна, як і Галичина, і ці регіони мають своє історичне обличчя і роблять свій внесок у формування національної ідентичності України.

Для успішного подолання проблеми суперечностей етнорегіональної ідентифікації населення України необхідно оптимально поєднати загальнонаціональні і регіональні уподобання, а також інтереси титульного етносу — українців — з інтересами і вподобаннями, настроями інших етнічних груп України.

Зрештою, державно-політичний чинник є одним з головних у справі формування сучасної української ідентичності. Це, між іншим, пояснюється й психологічними чинниками.

Насамперед завдяки державно-політичному чинникові (а не демографічним процесам) зростає частка людей з українською етнічною самоідентифікацією. Такі результати може дати зростаюче усвідомлення себе титульною нацією держави серед етнічних українців. Упродовж останніх дев'яти років вона зросла до 79 %, якщо порівнювати із даними перепису 1989 р. (частка українців тоді становила близько 68 %. Водночас уваги з боку держави вимагає факт досить стрімкого падіння у період 1992—2001 років — з 5,6 % до 2,4 % (до 3 % за іншими даними) [7] — частки тих громадян України, які самоідентифікуються з іншими (не українською і не російською) етнічними групами (румунми, поляками, євреями, болгарми, угорцями, чехами,

словаками тощо). Детальнішу картину варто чекати за результатами Всеукраїнського перепису, що відбувся наприкінці 2001 року. Однак пояснень слід шукати не стільки в демографічному і асиміляційному контекстах, скільки в контексті активізації процесу національної ідентифікації після державного самовизначення України, який містить у собі поєднання як об'єктивних чинників (реальне етнічне походження), так і суто суб'єктивних (зміна самовизначення). Так, у випадку змішаного етнічного походження тепер люди частіше роблять вибір на користь саме української ідентифікації.

Як бачимо, до єдиної національної ідентифікації можуть вдаватися етнічні українці та значна кількість людей, що за своїм походженням є росіянами, білорусами, поляками, румунами, болгарми, євреями, татарами, греками тощо. Для людей, які взагалі не можуть здійснити етнічну ідентифікацію, національна, а відтак культурна або державна ідентичність, може стати основною формою громадянської самосвідомості.

Отже, оформлення національної ідентичності серед громадян України характеризується накладанням низки суперечливих і проблемних процесів. Серед них найголовніші — це боротьба тенденцій русифікації та українізації різних сфер суспільного життя.

Оптимізму додають такі, щоправда повільні, тенденції: по-перше, кількісне зростання ідентифікації себе з Україною як країною свого проживання; по-друге, розширення самоідентифікації з титульним етносом в Україні. Саме цей процес держава повинна всіляко стимулювати з метою створення єдиної загальноукраїнської ідентичності для всіх етнічних груп держави.

1. *Обушний М. І.* Етнонаціональна ідентичність у контексті формування української нації. Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень.— К., 1999.— С 1—3.
2. *Кресіна І. О.* Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз).— К.: Вища школа, 1998.— С 89—90.
3. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Пер. з англ.— К.: Основи, 1994.— С. 51—58.
4. Думки, оцінки й умови життя населення України // Українське суспільство: моніторинг — 2000 р. Інформаційно-

- аналітичні матеріали / За ред. Ворони В. М., Ручки А. О.— К.: Ін-т соціології НАН України, 2000. — С 330—339.
5. Дві третини опитаних громадян України назвали себе віруючими // Інтерфакс-Україна.— 2001.— 21 березня.
6. *Білоус О. Г., Лук'яненко Л. Г. та ін.* Глобальні трансформації і стратегії розвитку. Монографія.— К.: Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 1998.— С 148.
7. Думки, оцінки й умови життя населення України // Українське суспільство: моніторинг — 2000 р. Інформаційно-аналітичні матеріали / За ред. Ворони В. М., Ручки А. О.— К.: Ін-т соціології НАН України, 2000.— С 330—339.

G. O. Paliy

THE PROBLEM OF UKRAINIAN STATE'S UNITY: CONTENT OF CLASHES IN UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY

The paper is devoted to practical problems of Ukrainian national identity on the Ukrainian citizens' national self-identification. The content and structure of national identity are defined and its place and role in the modern ethnopolitical processes in Ukraine are determined. Analysis of the problem involves key factors of citizens' self-identification and specifics of clashes in the identity. It is proved that the unified national identity is the necessary condition for deepening the process of national formation as well as state's security.